

Fakamatala Fakata'u Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute 2018/19

Tepile Fakahokohoko

Fakanounou ó e ngaahi lea mo hono úhinga.....	3
Talamuáki	4
Popoaki mei he ‘Ofisa Pule Ngaue	5
1. Talateu	7
1.1 Mape ki he Hala Fononga e Potungaue.....	10
1.2 Faúnga Pule Fakangaue ó e Potungaue	11
2. Fakahoko Fatongia e Potungaue.....	12
2.1 Tokangaekina e kau Ngaue	12
2.1.1 Kau Ngaue ‘a e Potungaue.....	12
2.1.2 Tokolahí Fakata’u ‘o e kau Ngaue.....	13
2.2 Taumu’á mo e Ola e Ngaahi Ngaue e Potungaue	14
2.3 Tokangaekina e Ngaue Fakapa’anga.....	34
2.3.1 Patiseti mo e Lahi e Pa’anga Hu Mai ne Tanaki.....	34
2.3.2 Ma’u’anga Pa’anga Hu Mai.....	35
2.3.3 Patiseti vs. Ngaahi Fakamole.....	41
2.3.4 Matavaivai ‘e ala Uesia ai e Ngaue.....	42
3. Fakama’opo’opo	48

Fakanounou ó e ngaahi lea mo hono úhinga

APRO	– Assistant Principal Revenue Officers
ASDCEO	– Assistant Senior Deputy Chief Executive Officers
CEO	– Chief Executive Officer
DCEO	– Deputy Chief Executive Officers
DPL	– Daily Paid Laborer
FY	– Financial Year
HOD	– Head of Division
MORC	– Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute
P.A	– Personal Assistant
PRO	– Principal Revenue Officers
RO	– Revenue Officers
RO GI	– Revenue Officer Grade I
RO GII	– Revenue Officer Grade II
RO GIII	– Revenue Officer Grade III
ROG	– Revenue Officers Graduate
SADCEO	– Senior Assistant Deputy Chief Executive Officers
SRO	– Senior Revenue Officers

Talamuáki

Í hoku lakanga ko e Minisita Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute, óku ou langilangiá ke fakahu atu á e Fakamatala Fakataú á e Potungaue Tanaki Paánga Hu Mai mo e Tute ki he Taú Fakapaánga 2018/2019. Ko e tanaki paánga hu mai maáe Puleánga á e taumuá tefito á e Potungaue ni pea mei ai óku ne fakahaaí mai á e ngaahi pole ó éte hoko ko ha fakaofonga. Ko Tonga ko ha kií fonua siísií ka óku tupulaki á éne tuúnga fakaéconomika í he ngaahi taú kuo hili, á ia óku ne ueí ai á e Potungaue ke muia hono fatongia ke óatu ha fuafatongia lelei í hono tanaki ó e paánga hu mai, fakafaingofuaí ó efefakatauáki pea mo hono maluí ó e kau á fonua. Í hono fakahoko ó e ngaahi lao pule ko ia óku tokoni lahi ia ki he taumuá á e Puleánga ki hono maluí hotau fonua pea mo fakatupu ha átakai óku longomoúi áia é tuúmalie ai á e Tonga kotoa. Óku mau fakalotolahií á e va fengaeáki vaofi mo e ngaahi hoangaeue pea óku mau vekeveke ke kau atu ki hono langa hake ha átakai ó e ngaue fakataha ke tokoni ki he visone á e Potungaue “Ke íloa ko e Potungaue lelei taha í he ngaahi Potungaue á e Puleánga”. Naé fai á e fehangahangai mo e pole lahi í he taú kuo hili koeúhi ko e fuú maumau á e Saikolone Kita áia naá ne áhia hotau kií motu í he kamataánga ó e 2018. Ko e maumau ko éni naé pau ai ki he Puleánga Tonga ke ne puna í ha ngaahi hetolo kae lava ke fakafoki ai á e fonua ki ha tuúnga lelei áia óku kei fakahoko ni. Naé ámanaki á e Potungaue ki ha holo á e fakahoko faongia I he taú fakapaánga 2018/2019, ka naé hoko ko e fakalotolahi ki he Potungaue ke nau toe fakalakalaka mo toe fakahokohoko lelei á e ngaahi fatongia ó fou mai mei he Vaá Puleí ó e Kanonga Tamaki koeúhi ke lava pe ó maú á e taketi óku ha í he Palani Pule 2017/2018 – 2019/2020. Lolotonga ko éni naá mau foua hano toe vakaií ke tatapuni á e ngaahi matamama óku mole ai á e paánga humai, hoko atu á hono akoí mo fakaílo atu á e ngaue naé tukutaha ki ai á e tokanga, ko e fakatotolo mo e átita naé ngaúnu ki he founa naé fakatefito pe í he ngaahi meá é ala íai hano faingataá. Ko hono tanaki ó ha paánga humai í ha fakamole siísií naé pau ko e meá fua ia. É lava ke u pehe, Óku ou polepole ke u pehe naé fai pe homau lelei taha pea ko e 2018/2019 ko ha toe taú ikuna ia é taha Potungaue. Óku ou fakaámu ke fakahaaí atu éku houngaía moóni ki hotau ngaahi hoangaeue, ngaahi hoa tokoni paánga kae tautaufitó ki sií kau totongi tukuhau tonunga í he énau ngaahi tokoni mahuíngá mo e fengaeáki kuo tau aú mai ki ai he taimi ni. Naé íkai ke mei lava ke mau ikuna á e ngaahi meá kuo mau aú ki ai ka naé taéoua hoómou kau mai. Ko e longomoúi á hono lalanga á e hoangaeue mo e tuúnga maólunga ó e fakahokongae á e Potungaue, Óku ou tui naá tau ikunaíáki á e ngaahi pole ó e taú fakapaánga ko éni. Ko kitautolu á e Potungaue óku tau tukupa ki ha fakalakalaka mo sio atu ke hokohoko atu étau fetokoniáki mo ngaue fakataha ke tau lava ó maluí hotau fonua pea mo malava ketau tokoni ai ki hono ngaohi ketau “Iloa ai ko e Potungaue lelei taha í he ngaahi Potungaue á e Puleánga”.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Mateni Tapueluelu

Minisita ki he Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute

Popoaki mei he 'Ofisa Pule Ngaue

Í hoto fatongia ko e Ófisa Pule Ngaue, á ia óku te tokangaí fakaáho á e fakahoko fatongia á e Potungaue, ko ia ai óku ngaue á e Potungaue ke óatu mo tokonia á e Puleángá mo e kakai ó e fonua ó fakafou í he founa foóu ko e Va fengaueáki óku Tuúloa. Óku mau tui ko hono lalanga ha va fengaueáki óku tuúloa mo e ngaahi kupu fekauáki tefito, ‘e malava ai kene langa hake ‘a e tu’unga talangofua tau’ataina pea ke ma’u mo ha ngaahi ola ‘oku toe leleiange. ‘I he ta’u fakapa’anga ko ‘eni na’e fakatokanga’i ai ‘a e ngaahi ngaue lelei ne lava o fakahoko ki he kakai, ‘o iku ai ke mau ma’u ‘a e ngaahi makatu’unga ko ‘eni;

Ngaahi Pale mo e A’usia e Potungaue:

- ❖ **Certificate of Excellence from the Public Service Commission (2019)**
 - 1st place award for the best customer service booth
- ❖ **Certificate of Excellence from the Public Service Commission (2019)**
 - 1st place award in recognition excellence demonstration at the PMS
- ❖ **‘Ofisi falengae fo’ou e va’ā Tute**
- ❖ **Certificate of Recognition – Engagement Progress with Tax Administrations Reforms and Revenue Collection (2019)**

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi liliu mahu’inga ‘i he founa ‘emau faitongia ki he kakai. ‘Oku makatu’unga ‘eni ‘i ha ngaahi poloseki ‘o kau kiai ‘a e Fakafepaki’I e Faito’o Kona-Tapu mo hono Fakalelei’i ‘o e Fefakatau’aki. ‘Ikai ngata ai ka ‘oku kau kiai mo hono fakafe’iloaki mai ‘o e PACERPLUS, kae pehee ki he sisitemi fo’ou koia ‘a e ASYCUDA WORLD PROJECT. ‘Oku ‘iai ‘a e ngaahi tanaki mahu’inga ‘a e ngaahi poloseki ko ‘eni ki he founa ngaue ‘oku mau lolotonga fakahoko, koe fakataumu’ā ke toe lelei ange ‘emau tefito’i fatongia koe tanaki ‘a e tukuhau, fakalele mo fakalao ‘a e fefakatau’aki kae ‘umaa ‘a hono tauhi mo tokangaekina ‘a kau’afonua.

‘I he ta’u fakapa’anga ko ‘eni na’e lahi hono ngaahi pole na mau fehangahangai mo ia mei he ngaahi tafa’aki kehekehe, kau kiai palopalema fakapolitikale, fala’ekonomika, fakasosiale mo fakatu’asino ‘o hange ko e Saikolone ko Gita, ‘a ia ne pulonga ai ‘a e founa ngaue ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute. ‘I he hokohoko koia ‘emau fuafatongia, na’e uesia lahi ‘a Tonga ni meia Gita ‘o fakatupu ai ha ngaahi fiemau vivili ki he fakaakeake o kau kiai ‘a e ngaahi langa fakalakalaka ki he ngaahi kautaha langa, potungaue mo’ui mo e ngaahi apiako.

Pa’anga Hu Mai

Na’e ‘iai foki ‘a e ngaahi pisinisi fakafonua na’e holoki mo maumau’i pea iku o mate ai pe ki he toenga e ta’u. Ka neongo ia na’e kei malava pe he Potungaue o tanaki ‘a e tukuhau na’e fai kiai e taketi. Na’a mau fafuofua ke mau anaki ‘a e \$T232 miliona, pea na’a mau tanaki mautolu ‘o ‘ova ‘aki ‘a e \$T0.4 kilu, ‘a ia na’a mau tanaki ‘a e \$T232.1 miliona ‘I he ta’u fakapa’anga ko ‘eni.

Estimate vs. Actual	FY2016/17	FY 2017/18	FY2018/19
Estimated Revenue	180.0	225.0	232.0
Actual Revenue Collected	210.1	227.2	232.1
Surplus/(Deficit)	30.1	2.2	0.04

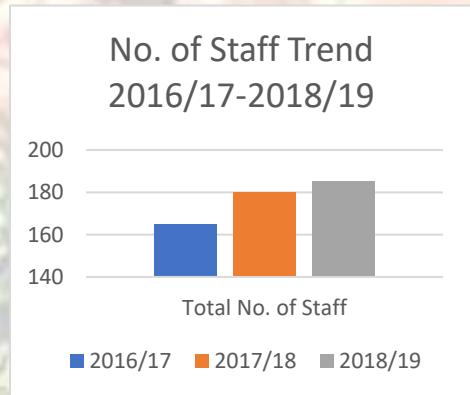
Ngaahi Fakamole

Category	Total
10 established staff	4,652,467.00
20 assets	2,070,395.00
14 purchase of goods & services	1,280,010.00
13 maintenance & operations	559,225.00
12 travel & communication	424,899.00
11 unestablished staff	217,798.00

‘I he lahi ange ‘a e ngaahi pole ne mau fehangahangai moia, na’e lahi ai pe mo e ngaahi fakamole ki he ta’u fakapa’anga ko’eni. Ko e ‘elia ne fakamole lahi taha ko e fakamole ki he kau ngaue ‘a ia na’e tanaki fakakatoa ‘a e kau ngae tu’uma’u mo e kaungaue lau ‘aho ‘o ma’u ‘a e 4.8 miliona, pea ko e fakamole si’isi’I taha fe’unga ia mo e \$424,899 ki he fefolau’aki mo e ngaahi nofo’anga folau.

Kau Ngaue

‘Oku ‘iai ‘a e tupu ‘I he kau ngaue mei he ngaahi ta’u ki mu’a, ‘a ia ‘oku ne ‘omi ‘a e tu’unga ma’olunga mo lelei ki he tu’unga fakapofesinale mo e reputation ‘a e Potungaue.

Ko hono fakakatoa, ta’u lahi ‘eku fua fatongia ‘I he Potungaue ni, ‘oku ‘iai ‘a e tui mo e ‘amanaki lelei ko ‘etau fengaue’aki fakataha te ne ‘omi ha tu’unga ma’olunga ki he faifatongia ‘oku fakahoko, pea te ne fakasi’isi’I ‘a e ngaahi pole te tau fetaulaki mo ia ‘I he kaha’u. ‘Iai ‘a e fakamalo loto hounga’ia ki he ngaahi ngaue kuo ‘osi fakahoko, pea kuou tukupa ke hoko atu ‘etau fengaue’aki fakataha ki he ta’u fakapa’anga hoko mai.

Faka’apa’apa atu,

Kelemete Vahe

‘Ofisa Pule Ngaue ki he Tanaki Pa’anga Hu Mai mo e Tute

1. Talateu

Ngaahi Fakahinohino Fo'ou Ki he Potungaue

'I hono tataki mo fakangofua 'e he 'Ofisa Pule Lahi Lolotonga, Kelemete Vahe, 'oku 'i ai 'a e ngaahi liliu fo'ou ki he visone 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai Mo e Tute, 'a ia 'oku fakaha 'I 'olunga. 'Oku hoko 'a e liliu ko 'eni ko ha fakahinohino fo'ou ke tokoni ke toe fakalakalaka ange ai 'a e founiga tanaki pa'anga. 'Oku fakataumu'a 'a e liliu ni ko e tanaki ki he ngaahimakatu'unga tefito'I ngaue ki mu'a 'o 'ikai ko ha'ane ta'e fakamahu'inga'i.

'Oku fenapasi kotoa 'a e visone, misiona moe ngaahi 'ulungaanga makatu'unga ngaue, pea kapau 'e ma'u he kau ngaue 'a e ngaahi 'ulungaanga makatu'unga ngaue, pea 'oku malava leva ke fakahoko pe a'usia 'e he Potungaue 'a 'enau visone mo e misiona. Ko e visone fo'ou "Ke 'iloa koe Potungaue lelei taha 'i he ngaahi Potungaue 'a e Pule'anga" 'oku 'i ai 'a e fiema'u ke ngaue

uouangataha ‘a e kau ngaue ‘o e Potungaue Tanaki Pa’anga mo e Tute, ke fakahoko’aki honau ngaahi fatongia ‘oku tufaki ma’akinautolu.

Lolotonga ‘a e ta’u fakapa’anga 2018/19, na’e hokohoko aipe ‘a e tokoni ‘a e Potungaue Tanaki Pa’anga Hu Mai Mo e Tute ke maa’usia ‘a e ngaahi taumu’a ‘a e Potungaue. Ko e ngaahi taumu’a ngaue ko ‘eni ‘oku kau ki ai ‘a e;

- Lelei ange pea loloto ange ‘a hono pukepuke e pule’i ‘o e tu’unga faka’ekonomika pea mo e ngaahi maketi fakapa’anga ke fakapapau’i ‘oku lelei ‘a e tu’unga ‘o e maketi ‘oku fakahoko ai ‘a e fengae’aki ‘a ‘uu pisinisi kae ‘uma’aa ‘a e ngaahi faingamalie fakasosiale kotoa pe ‘e ala lava ‘o fakalakalaka
- Toe sai ange ‘a e faingamalie faka’ekonomika ‘i muli kau ai ‘a e gefakatau’aki, ma’u ngaue, (taimi nounou mo e taimi loloa pea to e ‘ataa ‘a e ngaahi taukei ngaue takitaha) pea mo e ‘inivesi mei tu’apule’anga ke fakalahi ‘a e faingamalie ki he ma’u ngaue ‘I he tapa kotoa pe ‘o e fonua.
- Ke toe lelei ange ‘a e kau ‘a Tonga ki he ngaahi ngaue fakapolitikale mo malu’i ‘i he Pasifiki mo e toenga ‘o mamani, pehe foki ki he fengae’aki mo e ngaahi Pule’anga mo e kautaha muli ke fakapapau’i ‘oku ‘aonga ‘etau memipa ‘i he ngaahi komiuniti fakavaha’a pule’anga, pea ke lava ke tau tokoni ki he ngaahi fonua kehe pea ke hokohoko atu ‘etau fengae’aki mo tu’apule’anga, ke malu mo tau’ataina ‘etau pule

Ko e ngaahi taumu’a ngaue ko ‘eni ‘oku fekau’aki ia mo e fa’unga ta’u e 10 ‘a e pule’amga ‘o Tonga, ‘a ia ‘oku ‘iloa ko e Tonga’s Strategic Development Framework (TSDF 2015-2025), pea ‘oku fakatefito ‘a e fa’unga ni ke fakalelei’i ‘a e tukunga mo’ui ‘i Tonaga ni ki he ta’u 2025.

‘Oku tui ‘a e Potungaue ‘oku malava ke a’usia ‘a e ngaahi taumu’a ngaue ‘i ‘olunga, tu’unga ‘i he fakakakato ‘e he Potungaue ‘a honau ngaahi fatongia ke ‘akilotoa ‘a e tanaki tukuhan ‘i he founiga oku lelei mo maau ki he pule’anga ki hono fakapa’anga ‘a e ngaahi ngaue ma’ae kakai ‘o e fonua. ‘Oku toe faifatongia foki ‘a e Potungaue ki hono tauhi mo tokangaekina ‘a e malu ‘a kau’afonua, kaeuma’a ‘a hono teke mo faka’ai’ai ‘a e gefakatau’aki ke totonu mo fakalao.

Ko e poupou ki he ngaahi sua fatongia ‘a e Potungaue ‘oku ‘iai ‘a e ngaahi tu’utu’uni fakalao ‘o kau kiai ‘a e ma’u kakato ‘a e falala ‘a e kakai ke tauhi ‘a e ngaahi tu’unga fakamatala ‘oku mau tanaki ‘o ‘ikai ke fakaha holo ki tu’a. ‘Oku hanga ‘e he ngaahi tu’utu’uni fakalao ni ‘o takiekina

‘a e founiga hono fakalele ‘a e ngaue ‘o tatau pe ‘I he tafa’aki tanaki pa’anga hu mai mo e va’ a tute mo e kasitomu.

Ngaahi Lao mo e Tu’utu’uni ‘a e Va’a Pa’anga Hu mai:

- Lao Ki Hono Pule’i ‘a e Pa’anga Hu mai 2000
- Lao Ki Hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2002
- Ngaahi Tu’utu’uni Ki hono Pule’i ‘a e Ngaahi Ngaue Tanaki Pa’anga Hu Mai 2003
- Lao ki he Tukuhau Ngaue’aki 2003, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tukuhau Ngaue’aki 2005
- Lao ki he Tukuhau Vahenga 2007, Ngaahi tu’utu’uni ki he Tukuhau Vahenga 2008
- Lao ki he Kasitomu mo e ‘Ekisia 2007, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Kasitomu mo e ‘Ekisia 2008
- Lao ki he Kasitomu 2007, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Kasitomu 2008
- Lao ki he Tukuhau ‘Ekisia 2007, Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tukuhau ‘Ekisia 2001

Ngaahi Lao mo e Tu’utu’uni ‘oku ‘I he malumalu ‘o e Va’a Tute:

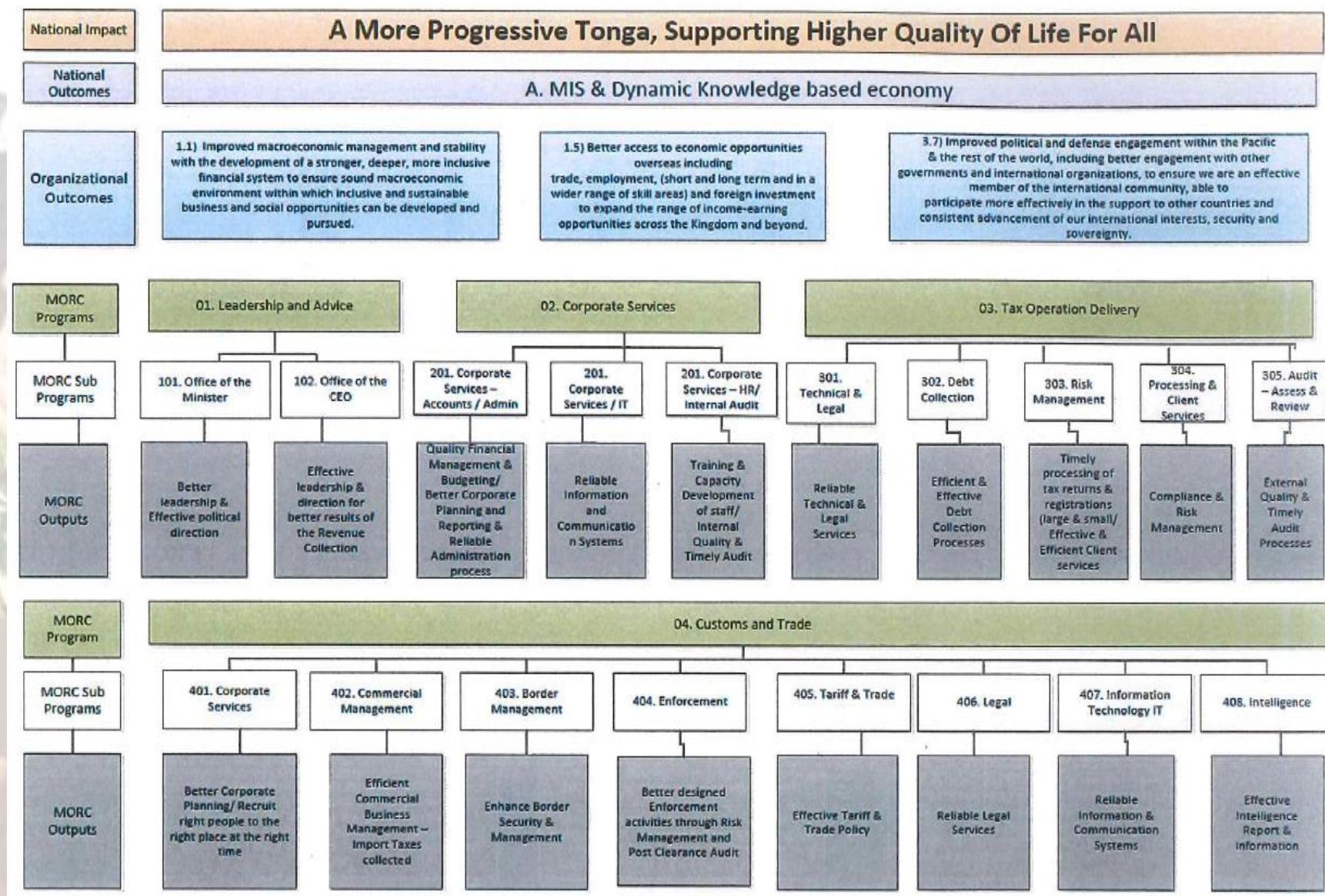
- Lao ki hono Pule’i ‘o e Tute 2007
- Ngaahi tu’utu’uni ki hono pule’i ‘o e Tute 2008

- Fokotu’utu’u Telifi/Fika Kasitomu (Fakafehoanaki Silisi 2012)
- Lao Ki hono Pule’i ‘a e ‘Ekisia 2007
- Ngaahi Tu’utu’uni ki he Tukuhau ‘Ekisia 2008
- Fokotu’utu’u ki he Lao ‘Ekisia mo e Telifi
- Lao Kasitomu Mo e ‘Ekisia mo hono ngaahi tu’utu’uni 2007
- Ngaahi tu’utu’uni Ki he Kasitomu mo e ‘Ekisia 2008

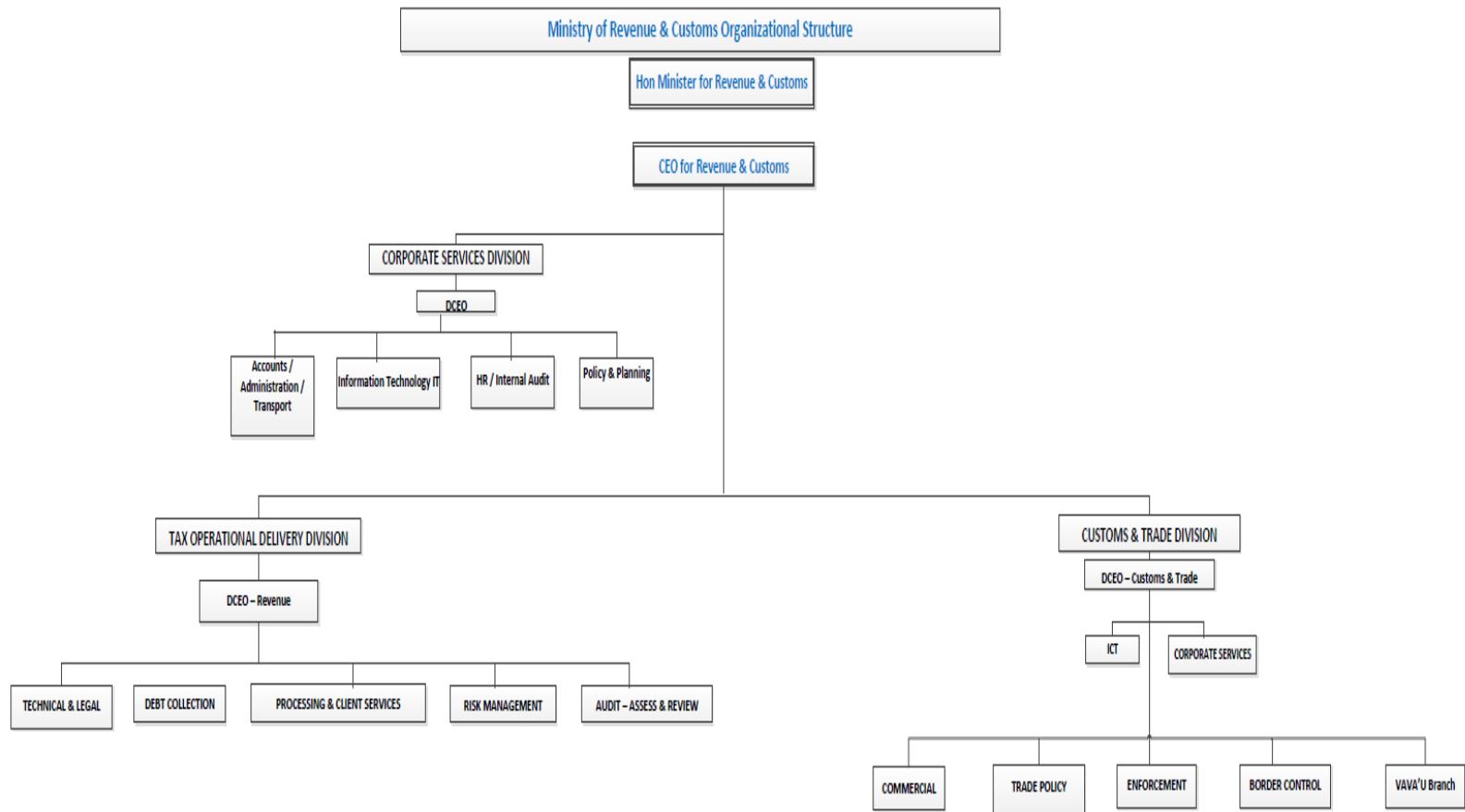
Ngaahi Lao kehe ‘oku feinga ‘a e Va’a ‘o e Tute ke fusia’u ‘a e ngaahi lao ko’eni ‘I he’ene fua fatongia:

- Lao ki hono malu’i ‘o e Konisiuma 2009
- Lao Me’atokoni 2014
- Lao ki hono pule’i ‘a e ngaahi faito’o ta’efakalao Act 2003
- Lao ki he Kakai Hu Mai
- Lao ki hono Pule’i ‘a e Tapaka 2000
- Lao ki hono Fe’ave’aki ‘a e Pa’anga Fakapulipuli ‘o e Pa’anga Kaka moe Pa’anga Huamata 2000
- Ngaahi tu’utu’uni ‘oku ne pule’i ‘a e Ahi 2016
- Lao kihe ngaahi Koloa Faito’o 2001

1.1 Mape ki he Hala Fononga e Potungaue

1.2 Faúnga Pule Fakangaué ó e Potungaue

2. Fakahoko Fatongia e Potungaue

2.1 Tokangaekina e kau Ngaue

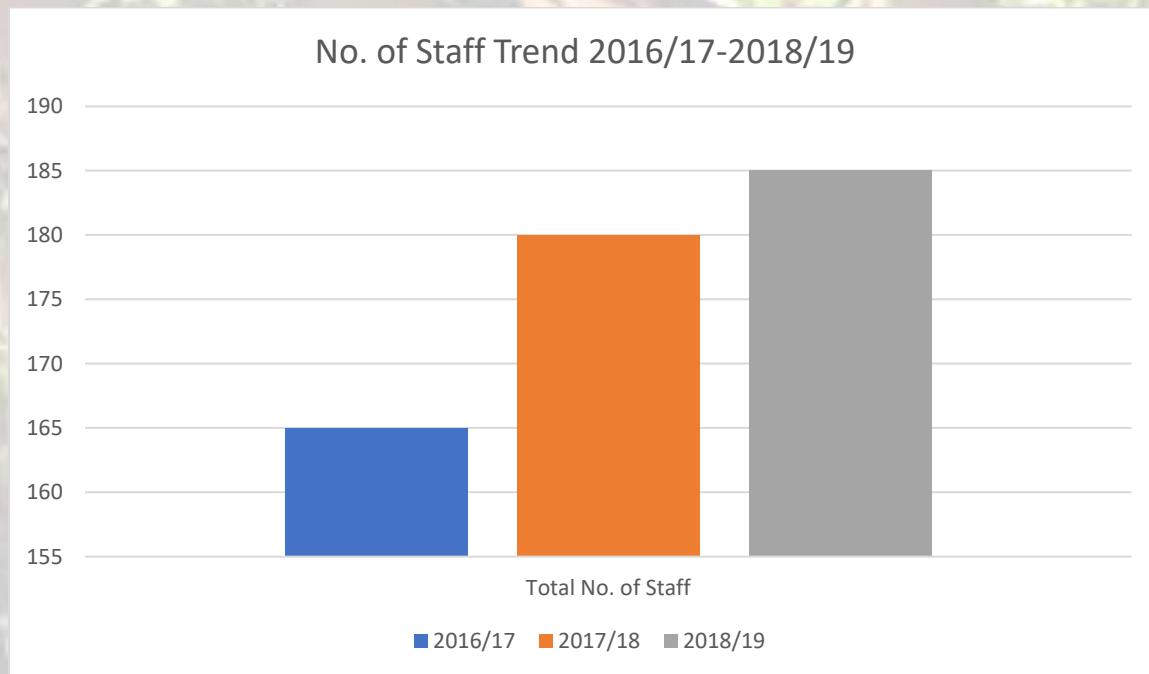
2.1.1 Kau Ngaue 'a e Potungaue

Post	Tokolahia 'I he 1 st Siulai 2018	Tokolahia 'I he 30 th Sune 2019
Pule Lahi	0	1
Tokoni Pule Lahi	2	2
Tokoni Pule Ma'olunga	7	8
'Ofisa Tokoni Ma'olunga	1	0
'Ofisa Tukuhau Pule	14	13
'Ofisa fakapolokalama sisitemi	1	0
Tokoni 'Ofisa Tukuhau Pule	1	0
'Ofisa Tukuhau Ma'olunga	19	22
'Ofisa Tukuhau Ma'umata'itohi	21	19
'Ofisa Tukuhau	27	28
'Ofisa Tukuhau Grade I	23	24
'Ofisa Tukuhau Grade II	18	14
'Ofisa Tukuhau Grade III	18	20
Supavaisa Fefononga'aki	1	0
Faka'uli	8	8
Kau Ngaue Lau'aho	13	20
Le'o	4	4
Kilina	1	1
Sekelitali ki he Minisita	1	1
TOTAL	180	185

2.1.2 Tokolahi Fakata'u 'o e kau Ngaue

Staffing	FY 2016/17	FY 2017/18	FY 2018/19
Total Established Staff	141	167	165
Total Daily Paid	22	13	20
Consultants	0	0	0
Volunteers	2	0	0
TOTAL STAFF	165	180	185

Ko e tepile 'I 'olunga mo e kalafi 'I lalo, 'oku ha ai e tokolahi e kau ngaue he Potungaue Pa'anga Hu Mai mo e Tute 'I he ta'u fakapa'anga 'e tolu kuo'osi, 'a ia 'oku tupulaki pe ke tokolahi ange. 'I he ta'u fakapa'anga 2018/19, ne hiki 'aki e toko nima mei he ta'ufakapa'anga kimu'a e tokolahi e kau ngaue.

2.2 Taumu'a mo e Ola e Ngaahi Ngaue e Potungaue

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
a) Tu'unga Fakatakimu'a 'oku toe lelei ange moe ngaahi fakahinohino fakapolitikale 'oku 'aonga.	❖ Ke fakaha 'a e lipooti fakata'u ki Falealea 'i he taimi tu'upau mo lelei foki. ❖ Ke fakatepile ki Falealea fekau'aki mo e ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni 'a e founiga ngaue 'o e Potungaue.	✓ Tali lelei 'o e ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni 'oku fakaha ki Falealea.	❖ Fakaha e ngaahi lipooti fakata'u 'a e Potungaue ki Falealea. ❖ Ke ngaeue fakataha 'a e Pule Lahi moe kau ngaue 'a e Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute.
b) Tu'unga fakatakamu'a lelei mo ha ngaahi fakahinohino lelei ke a'usia ha founiga tanaki tukuhau lelei.	❖ Ke 'omi ha ngaahi fale'i lelei mo fe'unga mei he Pule Lahi fekau'aki moe tukuhau moe tute. ❖ Ke fakalele ha ngaahi fakataha fakauike 'a e 'Ulu'I Potungaue mo e kau Minista koe'uhiaa ko e ngaahi	✓ Mahino lelei ange ki hono fakelel mo vahevahe 'a e ngaahi fatongia ki he palopalema 'oku 'ohake 'i he ngaahi fakataha fakauike. ✓ Lava'i ke vahevahe 'a e ngaahi palopalema ki he ngaahi 'iuniti taki taha.	❖ Ke hokohoko atu 'a hono teke 'a e ngaahi fakataha 'a e 'Ulu'i Potungaue, pea ke fakakau mai mo e ngaahi fokotu'u 'a e kau fale'i 'oku nau 'a'ahi mai ki he Potungaue 'i he kaha'u.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	fakataumu'a 'o e ngaahi lipooti. ❖ Ke ma'u 'a e ngaahi Palani Fakata'u, Lipooti Fakata'u, mo e ngaahi Lipooti Fakapatiseti Fakata'u 'a e Potungaue 'I he taimi totnu foki. ❖ Ke taliui ma'u pe 'a e Pule Lahi ki he ngaahi me'a 'oku fai.	✓ Lava'i lelei he Potungaue Tanaki Pa'anga Hu Mai mo e Tute 'a taketi tanaki tukuhau 'o e ta'u fakapa'anga ko 'eni.	
c) Ke toe lelei ange 'a e fa'u Palani, kae pehe ki he founa fili 'a ngaahi kakai totonu ken au fai 'a e ngae, 'i he taimi totonu foki.	❖ Ke fakalelei'i mo toe langa hake 'a e ola fakatupulekina 'o e kau ngae 'i he Va'a Tute. ❖ Ke fakatupulaki mo faka'auliliki 'a e ngaahi palani 'a e Va'a Tute.	✓ Na'e malava ke fakafonu 'a e ngaahi ngae na'e tu'uaki ki tu'a, 'aki ha kau kanititeiti taukei mo lavame'a. ✓ Na'e 'iai 'a e kau ngae ne nau lava atu ki he ngaahi ako na'e fakahoko 'i muli.	❖ Ke toe fakahu mai ha kau ngae taukei ki he ki he 'ulu'i 'ofisi 'a e Potungaue. ❖ Fiema'u mo ha kau kanititeiti taukei ngae ki he va'a fakatekinikale.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA ‘O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA’U (Way Forward)
	❖ Ke fakalelei’i mo fakatupulaki ‘a e founiga fa’u palani, mo hono tokangaekina e ngaahi me’ a fakapa’ anga, kae’ umaa ke fakalelei’i ‘a e ngaahi me’ angaue fakatekinolosia.	✓ Ke fa’u ‘a e ngaahi Palani Fakafekau’aki, Palani Fakata’u mo e lipooti fakata’u kei taimi lelei.	❖ Ke fakamafai’i he Potungaue ha ngaahi faingamalie fakaako ma’ae kau ngaue. ❖ Ke toe vaofi ange ‘a e fengaue’aki ‘a e kau taki ‘o e ngaahi ‘iuniti ki hono fokotu’u ‘a e ngaahi palani fakafekau’aki, palani fakata’u mo e ngaahi lipooti fakata’u.
d) Ke toe lelei ange ‘a hono pule’i mo fakalelei ‘a e ngaahi pisinisi, kae pehee ki he tanaki tukuhau hu mai.	❖ Ke fakasi’isi’i ‘a e launga pea ke ‘oua ‘e toe laka hake ‘i he kau launga ‘e toko 5 ‘i he mahina.	✓ Na’e ‘ikai ke toe laka hake ‘a e launga ‘i he toko 5 ‘i he mahina.	❖ Ke hokohoko atu aipe ‘a e tonu 100% hono fakahau ‘a e ngaahi fakamatala ‘oku tuku mai.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA ‘O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA’U (Way Forward)
	❖ Ke fakapapau’i ‘oku tonu ‘a e ngaahi tautea, pea ke maau ‘a e koloa/me’angae ‘oku to’o fakamahina mei he fale tuku’anga koloa/me’angae. ❖ Ke fakapapau’i ‘oku tonu mo maau ‘a e fakahokohoko ‘o e ngaahi fakamatala ‘a e Kasitomu fekau’aki mo e ngaahi fale tuku’anga koloa fakalotofonua.	✓ Na’e toe tonu ange ‘a hono fakahu ‘a e ngaahi fakamatala ‘o e kau tanaki tukuhau ‘aki ‘a e 100%, kae’umaa ‘a hono fakahoko ‘o e founiga tanaki tukuhau.	❖ Ke toe fakalelei’i ange ‘a hono vakai’i fakamahina ‘a e ngaahi me’a kuo fakangofua.
e) Ke fakalahi mo fakalelei’i ‘a e tafa’aki tokangaekina ‘a kau’afonua.	❖ Ke fakalelei’i mo fa’u ha tu’unga fakafiemalie ki hono tokangaekina ‘a kau’afonua ma’ae kakai. ❖ Ke fa’u ke toe lelei ange ‘a e founiga tokangaekina ‘a	✓ Na’e hiki mai foki mo e va’a fefolau’aki mei he Potungaue Fefolau’aki ki Muli ki he Va’a Tute, pea ne fakafonu ‘aki ‘a e va’a fo’ou ni ‘aki ha kau ngaue fo’ou.	❖ Ke hokohoko ai pe ‘a hono langa fakalakalaka ‘a e taukei ‘a e kau ngaue, tautaufito ki he tafa’aki hono tokangaekina ‘a kau’afonua moe

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	kau'afonua, pea ke faka'ilo ai 'a e hu mai 'a e ngaahi koloa ta'efakalao pe ngaahi kakai ta'efiema'ua. ❖ Ke toe lelei ange 'a hono malu'i 'a e ngaahi founa ngaue ki hono tokangaekina 'a kau;afonua. ❖ Ke fakamamafa'i 'a hono sivi 'a e ngaahi tafa'aki ki he koloa mo e kakai 'oku 'i he lolotonga fakatu'utamaki, pea ke toe sivi'i foki moe ngaahi fakamatala fekau'aki ki he me'a ni.	✓ Na'e fokotu'u mo ha Va'a Fefolau'aki 'i Vava'u kenau tokoni ki he fefolau'aki fakatu'apule'anga 'i Vava'u. ✓ Toe fakalahi ki hono tokangaekina 'a e founa ngaue fefolau'aki mo e fefakatau'aki ke faka'ai'ai 'a e kakai ke fakalao 'enau fefakatau'aki fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni 'a e lao.	'iuniti fefolau'aki. ❖ Ke fakalei'i 'a hono malu'i 'a Kau'afonua, fakalao'i 'a e fefakatau'aki mo e fefolau'aki 'a e kakai.
f) Ke toe lelei ange hono fokotu'utu'u 'a e ngaahi ngaue/polokala ma 'aki hono 'atita'i mo sivi'i pe 'oku	❖ Ke fokotu'utu'u fakalei'i 'a e founa faifatongia 'a e Kasitomu ke fakalakalaka. ❖ Ke fekumi kiha ngaahi fokotu'utu'u	✓ Ke toe langa hake 'a e ngaahi ola tupulekina 'a e tafa'aki mau'anga tokoni ma'ae tangata 'I he PCA.	❖ Ke hokohoko aipe 'a e faifatongia 'a e kau ngaue pea pea ke toe teke hake foki 'enau ngaue kiha tu'unga 'oku

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
tu'u 'i he tu'unga fakatu'utamaki.	fo'ou, polokalama fo'ou mo e ngaahi founга ngaue fo'ou. ❖ Ke fakalelei'i 'a e tu'unga pule'i 'o e fakatau mo e 'atita. ❖ Ke fokotu'u ha founга 'e toe lelei ange ai 'a hono tufaki 'a e ngaahi fakamatala 'I he Va'a Kasitomu. ❖ Ke mateuteu ki he ngaahi fokotu'utu' 'a e 'iuniti fakamalohi. ❖ Ke teu'i 'a e ngaahi palani 'atita mahu'inga. ❖ Ke fa'u 'a e ngaahi palani 'atita ki he 2018/2019	✓ Pukepuke 'a e taukei ngaue lelei 'a e PCA 'aki 'enau poupou'i 'a e me'a 'oku nau malava mo vahevahe 'enau ngaahi faakamatala mo e ngaahi Va'a 'a e Kasitomu.	fakatu'apule'ang a foki. ❖ Lava ke fokotu'u ha ngaahi founга 'atita fo'ou ke tokoni ki hono fa'u ''o e palani 'atita. ❖ Ke fakalelei'i 'a e ngaahi taketi ngaue 'a e ngaahi koloa hu mai, pea ke toe fekumi ki ha ngaahi founга ngaue 'e toe lelei ange ai 'a e ola 'o e 'atita, kae pehee ke toe sai ange ai 'a e faitalangofua ki he ngaahi tu'utu'uni.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	❖ Ke fokotu'utu'u mo fakaangaanga 'a e ngaahi fakahinohino 'a e taketi 'atita mei he WCO		
g) Ke fakahoko lelei 'a e ngaahi ngaue fekau'aki mo e telifi (tariff), pehe kef ai talangofua ki he ngaahi tu'utu'uni fakafetau'	❖ Ke toe fakalelei'i 'a e ngaahi aleapau mo e founга ngaue ke ne faka'ai;ai 'a efefakatau'aki ke fakalao ma'u pe. ❖ Ke hiki hake 'a e tu'unga fa'unga 'o Tonga ke toe ma'olunga hake ke fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e tu'unga fakavaha'apule'an ga 'o e fakatau'aki. ❖ Ke fakalelei'i 'a e founга mo e tu'unga ngaue	✓ 'Iai 'a e ngaahi ola lelei 'i he tafa'akifefakatauaki, tu'unga 'i honofokotu'u koia 'a 'iunitifefakatau'aki. ✓ Ke hokohoko ai pe honofakafaingofua'i mo fakalao'i 'a e ngaahi ngaue mo e ngaahi aleapau ki hefefakatau'aki	❖ Lava ke fakafaingofua'i 'a efefakatau'aki favaha'apule'ang a, pehe ki he ngaahi aleapau fakafetau'aki. Ke fakapapau'i 'oku ngaue lelei pe 'a e polokalama (Harmonised System). ❖ Fakalele ha ngaahi polokalama 'e malava ai keako'i 'a e kau ngaue mo e

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	fakafetau'aki ke fakapofesinale. ❖ Ke fakafaingofua'i 'a e fefakatau'aki mo e ngaahi aleapau, pehe ki he ngaahi fakafehokotaki fakavaha'apule'an ga fekau'aki moe ngaahi ako moe ngaahi me'a 'a e fefakatau'aki. ❖ Fakatonutonu 'a e ngaahi polokalama (Harmonised System), pea ke kau ki he ngaahi alea 'a e kau ngaue fekau'aki ki ha ngaahi lao mo e ngaahi tu'utu'uni ke fokotu'u ha 'iuniti fefakatau'aki.		kakai ki he fefakatau'aki.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
h) Ke faitokonia 'a e Va'a Kasitomu fekau'aki mo e ngaahi me'a fakatekinikale mo fakalao.	❖ Ke fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi feliuliuki 'o e lao ki he lao a' e Kasitomu. ❖ Kef ai ha ngaue ki he ngaahi feliuliuki 'o e lao, pea ke fakamahino ki he kakai 'a e ngaahi feliuliuki 'oku hoko. ❖ Ke fakaha ki he ngaahi kupu fekau'aki mei tu'a fekau'aki moe ngaahi feliuliuki 'oku fai ki he lao 'a e Kasitomu. ❖ Ke vakai'i 'a e ngaahi founa ngaue angamaheni 'a e Kasitomu kae lava ke fakahoko 'a e ngaue mo e	✓ Lava hono fakahu 'a e ngaahi feliuliuki 'a e lao Kasitomu ki he Kapineti. ✓ Lava mo hono fakahu 'a e ngaahi tu'utu'uni Telifi (Tariff) 'o e ta'u 2017/18 ki he Kapineti. ✓ Lava hono fakahu ki he Kapineti 'a e ngaahi feliuliuki na'e fai fekau'aki mo e kaati tu'uta mo e mavahe atu 'a e kau pasese fefolau'aki.	❖ Ke fai ha toe sio ki he ngaahi tu'utu'uni fakalao 'a e Revised Kyoto Convention (RKC) 'a e Kasitomu, pea ke toe sio ki he ngaahi tu'utu'uni fakalao 'a e tukuhau. ❖ Ke faklahoko katoa 'a e ngaahi ngaue ke 'osi ki he taimi totonu 'oku tuku mai ke fai ange ai 'a e ngaue. ❖ Ke lava 'o fakama'ala'ala mo tapuni 'a e ngaahi me'a 'i he

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	ngaahi tu'utu'uni 'a e PACER. ❖ Ke fakalelei'i 'a e fua fatongia 'a e 'iuniti ngaue mo tokoni ki he kakai, 'aki hono fakama'alama'ala kia kinautolu tu'utu'uni fakalao ke tokoni ki he'enau ngaue.		fakamaau'anga ke fakasi'isi'i 'I he ta'u kotoa pe.
i) Ke falala'anga 'a e ngaahi me'angae fakahoko fakamatala 'i he taimi kotoa.	❖ Ke muimui'i mo fakafo'ou 'a e ngaahi me'angae fakakomipiuta 'a e Va'a Kasitomu. ❖ Ke ma'u 'e he Va'a Kasitomu ha ngaahi komipiuta moe polokalama fakakomipiuta lelei mo fe'unga ke fakahoko'aki e ngaue.	✓ Lava lelei 'a hono fokotu'u 'a e polokalama fo'ou koia ko e Azycuda World ki he Va'a 'a e Kasitomu. ✓ Lava lelei 'a e ngaue na'e fai ki he mala'evakapuna 'o Vava'u, 'aia na'e fakalelei'i mo toe fa'u fo'ou 'a e kaati tu'uta mo mavahe	❖ Ke hokohoko ai pe 'a hono 'omai 'a e ngaahi fakamatala CMS ke fkahu ki he Azycuda World System. ❖ Ke hokohoko atu pe 'a hono ako'i 'a e kau ngaue he Va'a Kasitomu 'i hono ngaue'aki koia 'a e

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	❖ Ke lelei 'a hono ngaue'aki 'a e polokalama fakakomipiuta fo'ou koia koe Azycuda World.	✓ To leleiange 'a e faifatongia 'i Vava'u hili 'a hono fokotu'u mo fakafo'ou 'a e ngaahi me'angae fakakomipiuta.	Azycuda World System. ❖ Ke fakapapau'i 'oku lelei pe 'a e polokalama pea ke fakahu ma'u pe kiai 'a e polokalama fakamuimui taha.
j) Ke toe leleiange 'a e palani moe ngaahi lipooti 'a hono fakapatiseti mo e founa fakalele 'o e pa'anga.	❖ Ke ngaue fakataha mo e ngaahi 'iuniti kehe 'o e Potungaue, ke tokoni ki he taimi fa'u lipooti. ❖ Leleiange mo taimi lelei 'a hono fakahu 'a e ngaahi lipooti ki he CEO koe ngaahi kupu fekau'aki. ❖ Fakahu ha ngaahi lipooti fakauike ki he 'ulu'i 'ofisi.	✓ Lava ke fakahu atu 'a e lipooti fakata'u pea fakaangaanga ke lipooti fakauike ki he kau ngaue 'a e MoRC. ✓ To leleiange 'a hono ma'u pe 'ilo 'a e ngaahi me'a 'oku hoko 'i he Potungaue, koe'uhiko e totonu mo e falala'anga 'a e ngaahi fakamatala	❖ Ke hokohoko atu ai pe 'a e ngaahi lipooti 'i he founa totonu mo vave foki. ❖ Ke hokohoko atu ai pe 'a e fengaue'aki mo e kau kupufelave'i 'o hange koe Potungaue Fakapa'anga.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	❖ Ke fa'u ha palani fakata'u ke fakahā 'a e ngaahi fefakatauaki. ❖ Ke fa'u mo fakahā 'a e patiseti fakata'u, pea ke felave'i mo e Palani fakafekau'aki (Corporate Plan).	'oku fa'u'aki 'a e ngaahi lipooti.	❖ Faka'amu ke fakahoko ha ngaahi polokalama fakaako ki muli fekau'aki mo e ngaahi founiga 'o e 'atita.
k) Ke falala'anga 'a e ngaahi me'angae fakahoko fakamatala 'I he taimi kotoa.	❖ Ke fakatonutonu mo muimui'i 'a e ngaahi polokalama ngaue komipiuta ke maau mo fe'unga ke fai'aki 'a e ngaue. ❖ Ke fakahoko 'a e ngaahi polokalama fakaako ma'ae kau ngaue fekau'aki mo e ngaahi me'a fakatekinikale.	✓ Holo 'a e ngaahi launga mei he kau ngaue koe'uhiko hono muimui'i ma'u pe 'a e ngaahi polokalama fakakomipiuta. ✓ Ko e katoa 'o e ngaahi fakamatala 'oku fakahu ki he peesi 'o e Potungaue 'oku fala'anga pea ko e ngaahi fakamatala	❖ Ke toe lelei ange 'a e ngaahi polokalama fakatekinikale ke faingofua ki he ngaue. ❖ Fiema'u ke hu ki he faile komipiuta (database) 'a e Potungaue ke liliu 'a e ngaahi ma'u'anga fika (source code), pea ke ako'i 'a

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	❖ Ke tokangaekina ‘a e peesi ‘a e Potungue ‘i he ngalu’ope (website) ‘oku maau mo lele lelei. ❖ Lelei ‘a hono tokoni’i ‘a e kau ngaue MoRC ‘i he tafa’aki fakatekinikale.	fakamuimuitaha pe ia.	hono ngaue’aki ‘a e polokalama (system). ❖ Ke fokotu’u mo fakafo’ou ha ngaahi polokalama fo’ou ke fai’aki e ngaue. ❖ Ke fakalahi ‘a e ngaahi polokalama fakaako fakatekinikale ‘o kau kiai ha ngaahi konifelenisi mo ha ngaahi ako ngaue.
1) Ngaahi polokalama ako ngaue ma’ae kau ngaue mei tu’ā, pea pehe ki loto. - Kef ai ia ‘i he tu’unga ma’olunga	❖ Fakahoko ha ngaahi akongaue ma’ae kau ngaue ke langa hake ‘enau tu’unga taukei ngaue. ❖ Fiema’u ke tu’unga lelei ‘a	✓ Fakataki lelei ‘I hono fakahoko ‘a e polokalama ako ‘oku fai ke faka’ai’ai ‘aki ‘a e ngaue ke langa hake honau tu’unga taukei ngaue.	❖ ‘Oku fai ‘a e feinga ke fakasio ha ngaahi faingamalie fakaako ki tu’apule’anga ma’ae kau ngaue. ❖ Fiema’u ke mape’i ha ngaahi

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
mo taimi lelei foki.	hono ngaue'aki 'a e PMS ki he taha ngaue kotoa pe. ❖ Ke tonu, vave pea ke tu'unga ma'olunga 'aupito 'a e founa talitali kakai.	✓ Na'e lava lelei 'a e ngaahi ngaue fekau'aki mo e PMS, pehe ki hono lipooti hangatonu ki he PSC ke fakahoko 'a hono fakapale'i 'a e kau ngaue lelei ki he ta'u 2017/18. ✓ 'I he tafa'aki ngaue faka'aho, 'oku faifatongia 'a e 'iuniti ngaue mo tokoni ki he kakai ki hono talitali lelei 'a e kau 'a'ahi ki he 'ofisi, tali e telefoni pea mo fakahoko ki 'a e ngaahi telefoni ki he kau ngaue totolu 'oku fai mai kiai 'a e fetu'utaki.	ako fakangaue ma'ae kau ngaue koe'uhia kenau tauhi mo fakahoko lelei 'a e ngaue 'oku fai, kau kiai mo 'enau 'ilo ki he ngaahi feitu'u 'oku tuku ai 'enau ngaahi lekooti. ❖ Ke ma'u 'e he kau ngaue ha ngaahi fakakaukau fo'ou , pea ken nau lava 'o fokotu'utu'u honau taimi ken nau lava'i 'o talitali lelei 'a e kau 'a'ahi ki honau 'ofisi.
m) Ke feitokonia 'a e kau ngaue 'i he tafa'aki fakatekinikale mo fakalao I he founa falala'anga mo'oni.	❖ Ke fakahoko ki he Minisita mo e CEO fekau'aki mo e ngaahi me'a fakatekinikale mo fakalao 'oku 'omai 'e he kakai tanaki tukuhau.	✓ Lelei mo vave 'a hono 'ilo 'a e ngaahi palopalema 'oku hoko pea fakahoko ai pe mo e ngaahi ngaue ke solova'aki 'a e ngaahi palopalema '	❖ Fakalele lelei aipe 'a hono ako'i 'a e kau ngaue 'o e MoRC kenau 'ilo ki he ngaahi tu'utu'uni fakalao.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	❖ Tokangaekina e ngaahi kole, ngaahi tu'utu'uni fakatekinikale ki he Va'a Kasitomu, sivi'i 'o e ngaahi lao pea fai mo e ngaahi ngae ke faitokonia 'a e Va'a Ngaue Angamaheni. ❖ Ke fa'u 'a e ngaahi lao ki he tukuhau ngae'aki ke maau ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni. ❖ Ke fakahoko 'a hono fa'u 'a e ngaahi tu'utu'uni 'I loto 'I he Potungaue kae pehe ki tu'a ke tokoni'i 'aki 'a e me'a 'oku hoko.	i he founga maau mo 100% foki. ✓ Fakakato 'a hono fa'u 'o e lao ki he tukuhau ngae'aki ki Sune 30th 2018 pe koe faka'osinga 'o ta'u fakapa'anga ko 'eni. ✓ Katoa 'a e ngaahi tu'utu'uni na'e fa'u na'e fakangofua mai ia mei he CEO.	

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
n) Ke fakahoko lelei 'a e ngaahi founiga ngaue felave'i mo e ngaahi tanaki mo'ua.	❖ Ke fakahoko 'a hono toutou vakai'i 'a e kakai tanaki tukuhau 'oku tekiai totongi mai honau ngaahi mo'ua. ❖ Ke vave 'a hono fakangofua 'a e ngaahi tohi kole, fakaloloa mo hono fakamolemole'i 'o e ngaahi tautea. ❖ Ke fakalelei'i 'a e palanisi 'a e founiga tanaki mo'ua fakamahina.	✓ Lava lelei hono muimui'i 'a e kakai tanaki tukuhau 'oku tekiai totongi mai honau ngaahi mo'ua. ✓ Fe'unga mo e 60% 'o e patiseti tanaki mo'ua na'e lava 'o tanaki. ✓ Lelei ange 'a e ngaahi ngaue fekaua'ki mo hono fakatotlo'i 'a e kakai tanaki tukuhau, pea malava ai pe ke tanaki mo e ngaahi toenga mo'ua na'e toe ki he ta'u fakapa'anga ko'eni.	❖ Neongo 'a e 'ikai fe'unga 'a e me'angaue mo e ngaahi ma'u'anga tokoni, ka 'oku kei malava pe ke fakahoko pea toe ola lelei 'a e ngaue. ❖ Ke fakalelei'i 'a e ngaahi founiga ngaue ke malava kene faktupu ha fakalakalaka ki he tanaki mo'ua tukuhau.
o) Ke vave 'a e ngaue 'oku fai ki he tukuhau fakafoki (tax returns)/Fakalel	❖ 100% totonu mo falala'anga 'a e ngaahi fakamatala 'oku fakahu ki he	✓ Na'e ola 'a e tanaki tukuhau 'a e Potungaue 'o lava ai kenau tanaki mo e tupu 'e \$2.2 miliona	❖ Ke fa'u mo folotu'utu'u ha ngaahi polokalama ke tu'uaki ki he

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
e lelei 'a e ngaahi ngaue 'oku fakahoko ki he kakai tanaki tukuhau.	RMS ('i he 'u'lu'i 'ofisi). ❖ 'Aho pe 5 'a e ngaue 'oku fai ki he ngaahi fakamatala tukuhau 'oku fakahu mai. ❖ 100% totonu mo falala'anga 'a e ngaahi 'a e ngaahi fakamatala 'oku fakahu ki he RMS (‘Ofisi ‘I Vava’u). ❖ Ke fai leva 'a e ngaue ki he fika TIN ke 'aho pe 3 mei he 'aho na'e fai ai 'a e lesisita. ❖ Maau'aki 'a e 100% 'a hono lesisita TIN Numbers pehe ki	ki he ta'u fakapa'anga ko 'eni. ✓ 'Oku 'iai 'a e fakataumu'a ko eke ma'u mai 'a e tukuhau vahenga 'e toko 15,000, pea ke fakahu ki nautolu ki he RMS 'i he ta'u fakapa'anga kotoa pe. ✓ Kuo a'u ki he 90% 'a e kakai totongi tukuhau kuo nau lesisista ki he faile fakakomipiuta (database) 'a e Potungaue Tukuhau. ✓ Maau mo kakato 'a e ngaahi fakamatala 'oku ma'u 'i he faile	kakai 'a e mahu'inga 'o e tanaki tukuhau. Ko e ngaahi tu'uaki ko 'eni ke fakahoko ia 'i he TV, letio mo e pepa ke tufa ki he kakai (brochures). ❖ Ke fakalelei'i 'a hono ngaue'aki 'a e ngaahi mitia fakasosiale pea ke fakamahino ki he kakai 'a e taumu'a 'o e ngaahi me'a 'oku hoko pea ke nau mahu'inga'ia ke nau talangofua mo loto tau'ataina. ❖ Ke tulahoko aipe 'a hono analaiso fakamahina 'a e ngaahi fakamatala mo e ngaahi

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	he lesisita ki he CT 'i he uike. ❖ 95% 'a hono sivi'i 'a e kau lesisita fo'ou ki he CT. ❖ Ma'u 'a e ngofua kakato mei he Lao Tukuhau Ngaue'aki ki mu'a pea toki lesisita ki he Tukuhau Ngaue'aki (CT). ❖ 100% totonu mo falala'anga 'a e ngaahi fakamatala 'oku fakahu ki he RMS. ❖ Vave 'a e ngaue 'oku fai ki he tukuhau vahenga fakafoki, 'aia 'oku 'I he 'aho 'e 5 mei	fakakomipiuta 'a e Potungaue. ✓ Maau pea kakato 'a e ngaahi ngaue ki hono fakatatau 'a e ngaahi fakamatala ki he tukuhau. ✓ 'Oku maau 'a hono tauhi 'a e ngaahi faile pea 'ikai ke mole ha faile.	totongi tukuhau ke fakapapau'i pe 'oku totonu mo falala'anga. ❖ Tauhi fakauike e faile fakakomipiuta ke fakapapau'i 'oku fe'unga, tonu mo falala'anga ke tokoni 'i he ngaahi fengae'aki mo e kakai totongi tukuhau, tautautefito ki he ngaahi faile, totongi, mo e ngaahi me'a 'oku fai ki hono fakafuofua'i. ❖ Fakapapau'i 'oku tonu 'a e ngaahi tohi kole ki he lesisita. ❖ Ko e ngaue ki hono 'ilo'i 'o e

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA 'O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA'U (Way Forward)
	he 'aho na'e ma'u mai ai. ❖ 70% 'o e tukuhau vahenga 'oku fakahu mai fakatatau ki he 'aho 'oku 'osi kiai. ❖ Maau pea vave 'a hono faile 'a e ngaahi fakamatala tukuhau 'oku fakafoki mai, pea 'oku faile ia 'I he 'aho 'e 2 mei 'aho na'e ma'u mai ai. ❖ Maau pea kakato 'a e ngaahi faile 'oku fiema'u pea 'i he taimi totonu 'oku fiema'u ai.		ngaahi pisinisi mo e ni'ihi fakafo'ituitui 'oku tekiai lesisita, tautaufefito ki he ni'ihi 'oku nau fakaofonga'i 'a e pa'anga hu mai ma'olunga 'oku tu'u 'i he tu'unga fakatu'utamaki ❖ Ke ngae ki hono fakalelei'i 'o e ngaahi ngae 'i he 'aho 'e 5 mei he 'aho na'e fakahu mai ai. ❖ Ke vakai'i 'a e ngaahi fakamatala 'oku ta'ekakato fekau'aki mo e tukuhau vahenga (PAYE) ke fakahoko'aki e ngae ki he ngaahi tukuhau.

NGAAHI NGAUE NAE FAKAHOKO (Outputs)	KAVEINGA NGAUE (Objectives)	OLA ‘O E NGAUE (Achievements)	SIO KIHE KAHA’U (Way Forward)
			❖ Ke vakai’i ma’u pe ‘a e ngaahi ma’u’anga fakamatala ‘oku ngaue’aki ‘e he kau tanaki tukuhau ke fai’aki hono teuteu’i ‘enau ngaahi lipooti fakamahina. ❖ Ke maau ma’u pe ‘a e ngaahi faile ‘oku fai’aki ‘a e ngaue ‘i he taimi ngaue kotoa pe. ❖ Ke ma’u ‘a e ngaahi faile (files) ‘oku ma’u mai ki he Potungaue ‘he loki faile. ❖ Ke ma’u ‘a e ngaahi lekooti mo e ‘u fakamatala ‘oku fiema’u he taimi totonu.

2.3 Tokangaekina e Ngaue Fakapa'anga

2.3.1 Patiseti mo e Lahi e Pa'anga Hu Mai ne Tanaki

Table 1: Pa'anga Tukuhau kuo tanaki 2016/17 – 2018/19 ('I he Miliona)

Patiseti vs. Lahi e Tanaki	FY 2016/17	FY 2017/18	FY 2018/19
Tukuhau fakafuofua	180.0	225.0	232.0
Tukuhau na'e tanaki	210.1	227.2	232.1
Surplus/(Deficit)	30.1	2.2	0.04

Makatu'unga 'I he ngaahi pa'anga na'e fakafoki fakataha moe ngaahi sieke na'e 'ikai ke hu, 'e 'asi 'I he fakamatala patiseti 'a e nounou 'I he pa'anga tukuhau na'e tanaki 'aki 'a e -\$1.5mil.

Na'e mei malava foki ke toe lahi ange 'a e pa'anga tukuhau na'e tonu ke tanaki ka koe 'uhi koe ngaahi mo'ua na'e tamate'i fakataha mo e ngaahi tukuhau na'e faka'ataa makatu'unga 'I he saikolone fakatalopiki ko Gita, na'e 'I ai 'a e ngaahi tukuhau na'e mole lolotonga 'a e ta'u fakapa'anga 2018/2019.

Tukuhau Mole	FY2018/19
Mo'ua na'e tamate'i	16,739,239.11
Ngaahi faka'ataa	63,462,540.08
Fakakatoa	\$ 80,201,779.19

2.3.2 Ma'u'anga Pa'anga Hu Mai

Revenue Source	FINANCIAL YEAR			FINANCIAL YEAR			FINANCIAL YEAR		
	2016/17			2017/18			2018/19		
	Estimates	Net Actual Collection	% Inc or Dec	Estimates	Net Actual Collection	% Inc or Dec	Estimates	Net Actual Collection	% Inc or Dec
INCOME TAX									
LBD Income Tax (Corporate Tax)	9,616,128	16,681,457	13%	10,001,100	18,461,994	11%	14,401,100	21,450,581	16%
SBD Income Tax (Corporate Tax)	1,450,000	724,948	-18%	1,470,000	776,084	7%	700,000	830,510	7%
WITHHOLDING TAX									
Withholding Tax - Residents	600,000	513,769	N/A	604,000	592,900	15%	504,000	739,923	25%
Withholding Tax – Non-Residents	4,000,000	5,454,235	N/A	4,000,000	7,383,332	35%	6,500,000	8,264,139	12%
PAYE TAX									
Non-Government PAYE	8,300,000	9,901,942	16%	9,720,000	9,868,446	0%	11,718,000	10,296,171	4%
Government PAYE	9,722,200	10,331,781	18%	10,330,000	8,541,046	-17%	8,530,000	8,381,798	-2%
CONSUMPTION TAX									
Domestic Consumption Tax	9,500,000	15,422,945	48%	21,100,000	19,439,189	26%	17,100,000	16,958,667	-13%
Government Consumption Tax	500,000	600,899	-39%	300,000	871,937	45%	600,000	1,256,269	44%
Import Consumption Tax	63,381,942	66,829,486	8%	74,837,400	72,534,615	9%	74,837,400	74,617,346	3%

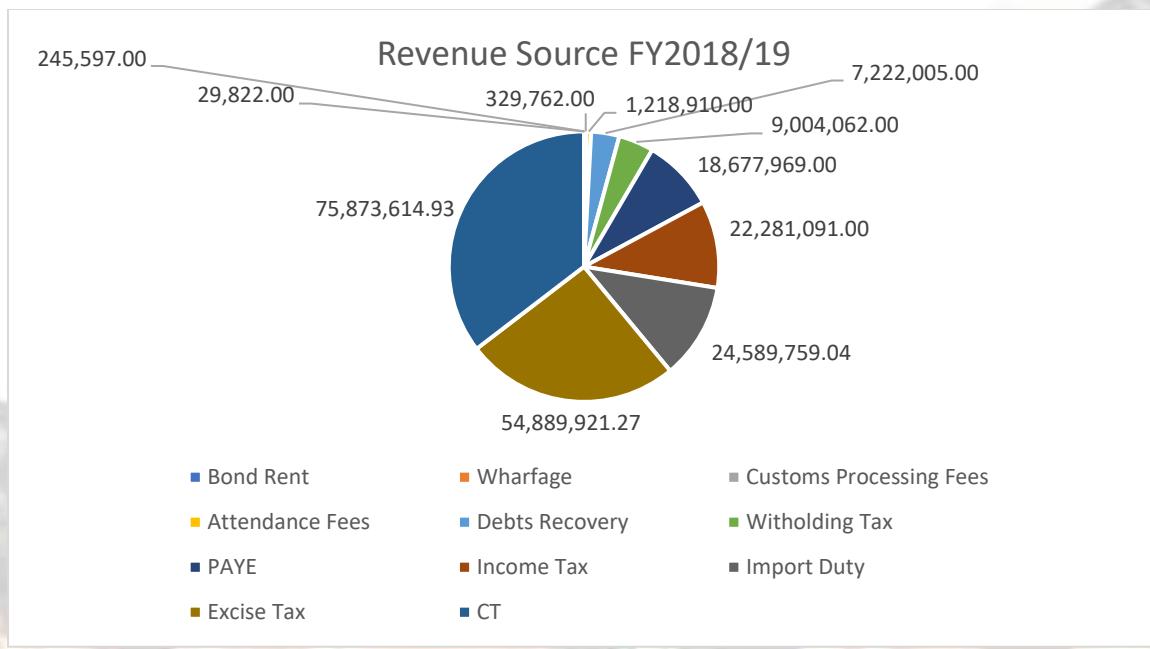
TAX DEBTS COLLECTION									
Income Tax Debts Recovery	5,271,556	2,480,528	1%	1,940,000	3,129,443	26%	3,000,000	5,267,808	68%
Consumption Tax Debts Recovery	3,000,000	420,323	-65%	621,000	1,968,579	368%	1,121,000	1,954,197	-1%
IMPORT DUTY									
Import Duty Business	20,765,663	19,732,911	2%	26,142,700	21,655,717	10%	27,201,900	24,138,747	11%
Import Duty Government	101,000	178,411	34%	175,000	319,292	79%	175,000	451,012	41%
EXCISE TAX									
Excise Tax	42,352,411	53,060,773	18%	62,329,000	59,303,563	12%	64,423,100	54,881,481	-7%
Excise Tax Government	23,800	3,900	x	120,000	26	-99%	12,000	8,440	32362%
Customs Processing Fees	412,000	361,602	0%	412,000	317,891	-12%	412,000	329,762	4%
Wharfage	185,400	238,663	6%	185,400	273,387	15%	185,400	245,597	-10%
Attendance Fees	670,400	771,431	-18%	520,400	1,172,886	52%	520,400	1,218,910	4%
Bond Rent	150,000	90,077	-23%	150,000	129,528	44%	150,000	29,822	-77%
Revolving	-	-	0%	150,000	327,672	x	-	-	-
Total	180,002,500	203,800,081	10%	225,108,000	227,067,527	10%	232,091,300	231,321,180	2%

Note:

In relation to the table under section “ Revenue Collection”.

1. The columns titled “% Inc or dec” in both tables represent the percentage change when comparing Net Actual collections from previous financial year to current financial year.
2. All percentages are rounded to the nearest whole number
3. The negative percentage figures highlighted in **red** represent a **decrease** in percentage of Net Actual Collection in the current year in relation to the prior year.
4. The positive percentage figures that are **not highlighted**, represent an **increase** in percentage of Net Actual Collection in the current year in relation to the prior year.
5. All Estimates and Net Actual Collection amounts are recorded in Tongan Pa’anga currency (\$TOP)
6. All Estimates and Net Actual Collections amounts are rounded to the nearest dollar

This Graph depicts the numbers in Table above.

2.3.2.1 Ngaahi Koloa Hu Mai

Ko hono fakakatoa ‘o e ngaahi mahu’inga ‘o e ngaahi uta na’e hu mai ki he ta’u fakapa’amga 2018/2019 ‘I hono fakahoa ki he ngaahi ta’u ki mu’a.

<i>Ta’u Fakapa’anga</i>	<i>Fakakatoa ‘o e ngaahi uta na’e hu mai</i>
FY 2016-2017	\$432,877,845.66
FY 2017-2018	\$371,971,599.55
FY 2018-2019	\$602,621,277.10

2.3.2.2 Lahi 'o e Uta Hu Mai

Ko hono fakaho 'o e voliume 'o e ngaahi uta na'e hu mai 'I he ta'u fakapa'anga 2018/2019 mo e ngaahu ta'u ki mu'a, 'oku ne fakaha ai 'a e tupu 'I he voliume 'I he ngaahi uta hu mai 'aia 'oku ha atu 'I he tepile 'I lalo.

<i>Ta'u Fakapa'anga</i>	<i>Voliume 'o e ngaahi uta hu mai</i>
FY 2016-2017	<i>182789.68 tons'</i>
FY 2017-2018	<i>293671.63 tons'</i>
FY 2018-2019	<i>30561.23 tons'</i>

2.3.2.3 Pa'anga Tute Mole

'Oku fakaha heni 'a e ngaahi tukuhau mole mei he ta'u fakapa'anga 2015/2016 – 2018/2019 koe'ahi koe ngaahi poupou mo e ngaahi tokoni mei he Pule'anga na'e fai ki he ngaahi pisinisi fakafonua.

<i>Ta'u Fakapa'anga</i>	<i>Tute</i>	<i>Tukuhau Tanaki</i>	<i>Tute 'Ekisia</i>	<i>Fakakatoa</i>
FY 2016-2017	\$12,491,360.53	\$21,709,121.60	\$21,984,740.43	\$56,185.222.56
FY 2017-2018	\$10,582,773.14	\$21,812,405.04	\$20,097,929.88	\$52,493,108.05
FY 2018-2019	\$14,815,326.85	\$16,252,043.13	\$31,064,527.92	\$62,131,897.90

2.3.2.4 Vakapuna mo e kau Pasese

Fakaha atu heni ‘a e ngaahi vaka fakakomesiale mo e kau pasese na’e tu’uta ‘I mala’e vakapuna mei he ta’u fakapa’anga 2015/2016 – 2018/2019. ‘Oku ‘iai ‘a e tupu ‘o tatau pe ‘I he tokolahi ‘a e kau pasese mo e ngaahi vaka fakakomesiale na’e tu’uta mai.

<i>Ta’u Fakapa’anga</i>	<i>Tokolahi ‘o e ngaahi vaka-fakakomesiale</i>	<i>Tokolahi ‘o e kau pasese</i>
FY 2016-2017	880	135,366
FY 2017-2018	966	100,691
FY 2018-2019	889	103,341

2.3.2.5 Vaka Tahi

Fakaha atu heni ‘a e tokolahi ‘o e ngaahi vaka tahi na’e ngauem kiai ‘emau timi. ‘Aia pe ‘oku fakaha atu, ‘oku ‘iai ‘a e tupu ‘I he tokolahi ‘a e ngaahi ‘iote na’e ‘a’ahi mai ki Tonga ni lolotonga ‘a e ta’u fakapa’anga 2018/2019. ‘Oku ‘iai mo e ngaahi liliu si’I ‘I he tokolahi ‘o e ngaahi vaka kehe na’e tu’uta mai ; ‘aia ‘oku fakaha atu ‘I he tepile ‘I lalo.

<i>Ta’u Fakapa’anga</i>	<i>Vaka fakakomesi ale</i>	<i>Vaka lolo</i>	<i>Vaka kasa</i>	<i>Vaka meili</i>	<i>Vaka Toutai</i>	<i>No. Yachts</i>
FY 2016-2017	149	31	17	17	12	132
FY 2017-2018	107	33	14	15	7	116
FY 2018-2019	155	38	12	14	10	213

2.3.3 Patiseti vs. Ngaahi Fakamole

Fakafuofua ‘o e fakamole kihe ta’u 2016/17 – 2018/19 Ta’u fakapa’anga (‘I he Miliona)

Fakafuofua vs. Lahi e Fakamole	FY2016/17	FY 2017/18	FY 2018/19
Fakamole ki he Patiseti	3.9	8.2	10.0
Fakamole na’e hoko	3.2	6.0	9.2
Tupu/(Holo)	0.7	2.2	0.8

‘I he tupu ‘a e ngaahi palopalema ‘I he ta’u fakapa’anga ko’eni, na’e tupu moe ngaahi fakamole. Ko e tafa’aki na’e ‘ilonga ai ‘a e fakamole lahi taha koe fakamole ki he kau ngaue ‘a ia na’e fakakatoa ai ‘a e fakamole ki he kau ngaue tu’uma’u moe kau ngaue lau ‘aho ‘o a’u ki he TOP\$4,870,265.00. Ko e fakamole si’isi’I taha ko e ngaahi fakamole ki he fefolau’aki mo e fetu’utaki.

2.3.4 Matavaivai 'e ala Uesia ai e Ngaue

MALAVA KE UESIA	FAKAMATALA	FOUNGA KE FAKASI'ISI'I 'A E UESIA KOIA
Feitu'u Fakahoko Ngaue		
i. 'Ikai ma'u 'a e ngaahi me'angaue totonu mo tekinolosia	Fiema'u ke fakalakalaka ma'u pe 'a e ngaahi feitu'u ngaue/sivi pea pehe ki he tekinolosia, he koe ngaahi me'a 'eni ke poupou ke fakapapau'i 'oku 'ikai uesia 'a e ngaue.	Fai 'a e feinga ki he ngaahi sino tokoni fakapule'anga ke fakapa'nga eni.
ii. Ngaahi uesia fakatu'apule'anga, ngaahi fe'amokaki (crisis) mo e ngaahi fakatamaki fakaenatula.	Ngaahi me'a 'oku hook 'I tu'apule'anga 'o hange koe holofa 'a e 'ekonomika fakamamani lahi, ngaahi maketi hu atu (export) fakatu'apule'anga, ngaahi liliu ki he ngaahi aleapau mo e kautaha fakafetau'aki 'a mamani (WTO).	❖ Ngaahi founга ke falei 'a e kau ma'u mafai ki he uesia 'a e 'ekonomika mo e kau totongi tukuhau 'o kapau 'e 'iai ha fa'ahinga palopalema pe vaivai 'i he tu'unga fakapolitikale. ❖ Ngaahi founга ki he fakamalohi'i 'o e 'ekonomika 'o e Fonua. ❖ Tu'uma'u mo tu'uloa 'a e ngaahi tefito'i elia fakaekonomika lalahi ❖ Ngaahi polokalama ki he fetu'utaki mo e ngaahi ako fakataukei

iii. Ngaue ‘a e Pule’anga fakalukufua ke fengae’aki ‘a e ngaahi Potungaue.	Lahi ange ‘a e ngaue movetevete ‘i he loto’i pule’anga koeuhi ko e fepakipaki ‘a e ngaahi taumu’a, si’i ‘a e fetu’utaki ‘i he ngaahi potungaue tefito, si’i ‘a e mahino pea iku ai ‘o hoko ‘a e ‘ikai leva’i lelei ‘a e ngaahi fakamole ‘a e Pule’anga.	❖ Fiema’u ke fakamalohi’i ‘a e ngaue fakataha ‘a e ngaahi tefito’i Potungaue. ❖ Ngaue’aki ‘a e Fakataha’anga ‘a e kau CEO ke solova ai ‘a e ngaahi palopalema. ❖ Fakapapau’i ‘oku fengae’aki lelei ‘a e kotoa ‘o e ngaahi levolo ‘i he Pule’anga mei he kau taki ki he ngaahi levolo ‘i lalo.

Ngaahi fiema’u fakaloto’i Potungaue

i. Ngaahi liliu ki he pa’anga ngaue	Fakasi’i ta’e’uhinga ‘a e pa’anga ngaue, ta’emalava ‘a e Pule’anga mo e kau sino tokoni ke fakapa’anga ‘a e ngaahi fiema’u	❖ Fakahoko ‘o e patiseti mo e ngaahi founiga k hono pule’i ‘o e patiseti ❖ Fakamahu’inga ‘o e ngaahi ola mo e ngaahi ngaue ke ‘ave ‘a e pa’anga mei he ngaahi ngaue ‘ikai fu’u mahu’inga ki he ngaahi ngaue ‘oku mahu’inga ange.
ii. Tokosi’i fakakaungauge	‘Ikai malava ‘a e Potungaue ke ma’u mai ha kau ngaue lelei pea pehe foki ki hono tauhi ‘a e kau ngaue lelei ke malava ke ma’u ai ‘a e ngaahi ola na’e fiema’u.	❖ Ke ‘i ai ha Palani Ngaue (Corporate Plan) ‘oku lelei ange hono fa’u, fakahoko mo hono vakai’i foki ❖ Fakamalohi’i ‘a e fengae’aki mo e PSC ‘i he

	'Ikai ke 'i ai ha ngaahi founa ngaue ki he pa'anga 'oku fiema'u pea pehe ki he ngaahi founa ke ma'u ai 'o tuai ai mo ta'ofi ai 'a e malava ke ma'u 'a e ngaahi pa'anga ko 'eni; lahi 'a e nofo 'a e kau ngaue koe'uhiko e hiki ki he ngaahi Fonua muli, 'ikai fiemalie 'i he ngaue pea pehe ki he ngaahi fe'unu'aki ki he ngaahi ngaue'aki kehe mei he Potungaue. Nounou fakakaungaue 'a ngaahi 'iuniti.	fakangaue'i mai 'a e kau ngaue 'oku fiema'u ❖ Fiema'u ha founa ngaue ke fakalelei'i'aki 'a e fakalakalaka 'a e kau ngaue ke 'iai ha ngaahi faka'ai'ai ki he ngaue lelei moe ngaahi founa ke ta'ofi 'a e hiki atu 'a e kau ngaue pea mo 'iai ha ngaahi faingamalie ke hiki hake 'a e lakanga 'o e kau ngaue. ❖ Fiema'u ke 'iai ha ngaahi lakanga tu'upau kae 'ikai ke fakavahe tu'unga 'i he ngaue 'oku nau fai.
iii. Liliu 'I he tu'unga faka-Taki.	'Ikai ke 'i ai pe ko e liliu 'a e tokanga 'a e taki ki he fakahoko 'a e ngaahi ngaue ke ma'u 'a e ngaahi ola na'e faka'amu ki ai koe'uhiko e ngaahi liliu 'i he tu'unga fakataki.	❖ Faka'ai'ai 'a e fakamalohi'i 'a e timi pule 'oku malohi pea pehe ki he kau ngaue tokoni koe'uhiko e fakasi'isi'i 'a e uesia 'o e ngaue 'i he taimi 'oku liliu ai 'a e tu'unga fakataki. ❖ Fakahoko ha ngaahi pepa mo e fakataha maau mo mahino mo e CEO pea pehe ki he Minisita 'o e Potungaue fekau'aki mo e Palani Ngaue

		pea pehe foki ki he ngaahi lakanga mo e mahu'inga 'o e ngaahi lakanga ko ia ❖ Ke ngae fakataha 'a e CEO, kau taki ma'olunga mo e kau ngae 'i he taimi kotoa.
iv.	Palani Ngaue fakalukufua 'a e Pule'anga: • Ngaahi liliu kuo fai moe ngaahi maumau lalahi fakapule'anga. • Ngaahi tonounou fakapolitikale.	Kapau 'oku 'ikai ke sai 'a e ngaahi palani ngaue 'e malava ke hoko ai ha ngaahi tu'utu'uni ngae taimi loloa 'oku 'ikai ke sai pea iku ai ki he ngaahi ola 'oku 'ikai fiema'u ki 'e he Potungaue Pa'anga pea pehe ki he kakai 'o e fonua. ❖ Fa'u ha founa ke fa'u ai 'a e palangi ngaue 'a ia 'e ngaue kotoa ki ai 'a e Pule'anga pea nau ongo'i 'oku nau kau ai. ❖ Fiema'u ke mahino 'a e ngaahi ola 'oku fiema'u ke a'usia pea ke fakakakato 'e he ngaahi ola ko 'eni 'a e fiema'u 'a e TSDF, ngaahi palani fakasekitoa, ngaahi palanga ngaue fakata'u, ngaahi palani ki he patiseti mo e ngaahi fakamatala 'o e ngaahi lakanga (JD).
v.	'Ikai tokangaekina lelei 'a hono fakataukei'i 'a e kau ngae 'uma'a hono 'ohake 'a e ni'ihi 'o e kau ngae ki ha tu'unga 'oku ma'olunga ange.	Si'isi'I 'a e taukei ngaue moe ngaahi founa ke fakalakalaka 'a e kau ngae - Koe fatongia 'o e Va'a Tute 'I he ngaahi 'aho ni kuo toe fakalahi mai ki he ngaahi 'elia 'oku nau tokangaekina pea ❖ Palani ngae fakalakalaka 'a e Potungaue fakataumu'a ke faka'ai'ai mo hakeaki'i 'a e kau ngae mo 'enau fua fatongia, koe ngaahi tu'utu'uni ngae fekau'aki moe kau ngae, 'uma'a hono foaki ha ngaahi lakanga ma'olunga ki he kau ngae

	‘oku lahi ‘enau fehangahangai moe palopalema ‘o e si’isi’I pe nounou fakame’angaue. Si’isi’I ‘a e ngaahi me’angaue ki hono sivi ‘a e ngaahi ngaeue ‘i he Kau’afonua - Fiema’u ‘a e ngaahi me’angaue fakatekinolosia ke tokoni ki hono sivi’i ke maau pea malu ‘a e kau’afonua. Tokoni’i ‘o e kau ngaeue - Tefito’i pole ‘eni ‘oku fehangahangai mo e Va’a Tute, koe’uhi koe feinga ke tokangaekina ‘a e ngaahi koloa ‘i he kau’afonua - Sisitemi ‘a e Va’a Tute ‘oku tokanga’i ai ‘a e ngaahi fakamatala ngaeue, ‘a ia ‘oku fakataputapui pe ‘I he sisitemi lolotonga ‘a e ngaahi ‘elia kehekehe ‘e malava ke fakakakato ai ‘a e	ka ‘e makatu’unga ‘I he ola lelei ‘a e fua fatongia. ❖ Fiema’u ke fakalele pe ha ngaahi polokalama ako ‘I loto ‘I he Potungaue ma’ a e toenga ‘o e kau ngaeue. ❖ Fekumi ki ha ngaahi tokoni fakapa’anga ke fakatau mai ‘a e ngaahi me’angaue ‘e tokoni ki hono fakavave’i ‘o e ngaahi ngaeue ki hono sivi’i ‘a e kau’afonua. ❖ Kole ke toe fakalahi ‘a e Patiseti ‘oku vahe’i ki he Potungaue koe’uhi ke fakangaue’i ha kau ngaeue fo’ou. ❖ Kole ‘e he Va’a Tute ha pa’anga ke fakatau’aki ‘a e sistemi fakamamanilahi ki hono tauhi ‘a e ngaahi fakamatala fekau’aki moe Tute pe ‘oku ‘iloa koe ASYCUDA. ❖ ‘Omai ‘a e konga ‘api totonus ‘oku fiema’u ke langa ai ‘a e

	ngaahi makatu'unga kae malava ke fakafaingofua'i 'a e fefakatau'aki. Si'isi'i 'a e Feitu'u ke ngae'aki ki he ngae 'I he 'ofisi - Ko e tu'unga 'oku 'I ai 'a e 'ofisi 'a e Va'a Tute 'oku 'ikai taau pea totonu ke ngae'aki ia 'e he Va'a Tute koe'uh i koe taumu'a 'o e ngae pea 'I he taimi 'oku feinga ke fusia'u 'a e ngaahi lao ki he tauhi ke malu 'a e kau'afonua 'a Tonga.	'ofisi 'oe Va'a ki he Tute koe'uh i koe natula 'o e ngaahi ngae 'oku fakahoko.	
vi.	Ngaahi levolo 'oku 'iai 'a e tu'utu'uni ngae ki he tukuhau 'uma'a 'a e tu'unga 'oku 'iai hono fakamalohia 'a e kau totongi tukuhau 'oku fu'u ma'ulalo 'a e tu'unga koeni.	Ko e tokolah i taha 'a e kakai 'o e fonua tautefito ki he kau kasitoma 'a e Potungaue 'oku 'ikai ken au 'ilo lahi ki he ngaahi lao moe tu'utu'uni ngae 'oku ne pule'i 'a e ngaahi ngae 'a e Potungaue ki he tanaki tukuhau moe pa'anga hu mai.	❖ Ke toe fakaloloto 'a e 'ilo moe taukei 'a e kau tootngi tukuhau pea fiema'u ke fakahoko 'a e ngaahi polokalama fakauike fekau'aki moe faka'ilo ki he kakai 'a e ngaahi tukuhau kehekehe 'oku hilifaki. ❖ Fakahoko ha polokalama felafoaki 'I he letio ke ma'u 'a e le'o 'oe kakai.

3. Fakama'opo'opo

Taha 'o e ngaahi me'a 'oku fiefia 'a e Potungaue ni ke fakahoko kohono 'oatu ha ngaahi sevesi 'oku lelei pea 'oku mau tupulaki 'I he 'emau kau ki hono langa hake 'a e 'ekonomika 'o e fonua ni fakataha moe mo'ui fakasosiale 'a e Tonga. 'Oku mau faka'amu ke hokohoko atu 'a hono tauhi 'a homau fatongia ni ko e 'uhi pe kei tupu pe 'etau 'ekonomika 'I ha founiga 'e tafe mai ai 'a e ngaahi invesi mei muli, fakalakalaka 'a e 'atakai pisinisi pea mo toe faka'ai'ai ha ngaahi sevesi ki he kau totongi tukuhau 'oku toe faingofua ange. Neongo 'a e ngaahi palopalema 'o e faha'I ta'u fakapa'anga ko 'eni na'e fehangahangai mo e Potungaue, na'e kei ikuna'I pe 'a e ngaahi taumu'a moe ngaahi palani pehe foki ki he ngaahi poloseki na'e fokotu'u 'e he Potungaue. Ko e faka'amu leva ia ke hoko atu aipe 'a e ngaue ma'ongo'onga 'a e Potungaue ke ikuna moe ngaahi palani moe taumu'a 'a e faha'I ta'u 2019/2020 'o kau ai 'a hono liliu 'a e ngaahi sevesi 'a e Potungaue ke toe faingofua ange ki hono siofi 'a e ngaahi keisi 'oku faingata'a ange.

Ki hono fakalakalaka 'a e ngaahi sevesi 'a e Potungaue fakataha mo hono fakalahi 'a e pa'anga tukuhau 'oku tanaki, 'oku palani ai 'a e Potungaue ke fokotu'u ha ngaahi palani ngaue hange ko hono toe fokotu'u ha ngaahi founiga 'e malava ke toe lelei ang emo vave 'a hono tanaki 'a e pa'anga tukuhau, faka'ai'ai 'a e fakafetau'aki totonu, pea mo hono toe 'oatu ha ngaahi sevesi lelei 'aupito ki he ngaahi kupu felave'I fakataha moe kakai totongi tukuhau.

Fakatatau ki he ngaahi fika 'oku faka'asi atu 'I he lipooti fakata'u ko 'eni 'a e ta'u 'e tolu kuo hili, 'oku ha lelei ai 'a e malava lelei 'a e Potungaue ke toe tanaki ke lahi ange 'a e pa'anga tukuhau tanaki kihe ta'u fakapa'anga 2019/2020. 'Oku mau tui ai ko 'etau kau fakataha 'e a'usia ai 'a e 'ekonomika hotau ki'I fonua ni hono tu'unga totonu.

